

ἤσσοις ὡς καὶ ἐκ τοῦ πολυτρόπου αὐτῶν τῆς γνώμης φθάσωσι προεπιβουλευόμενοι, τολμηρῶς πρὸς τὰ ἔργα ἐχώρουν· οἱ δὲ καταφρονοῦντες κἀν προαισθέσθαι καὶ ἔργῳ οὐδὲν σφᾶς δεῖν λαμβάνειν ἃ γνώμη ἐξεστὶν ἄφρακτοι μᾶλλον διεφθείροντο».

§ 7. Ἴνα κατανοήσωμεν ἀκριβέστερον τὰ τοιαῦτα κοινωνικά ἐλαττώματα τοῦ ἑλληνικοῦ χαρακτήρος, λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰς πρὸς ἀλλήλα ἐν εἰρήνῃ, ὡς καὶ τὰς ἐν πολέμῳ, σχέσεις τῶν ἀλληλομαχοῦντων ἑλληνικῶν φύλων· αἱ σχέσεις αὗται κατέστησαν ἡπιώτεραι καὶ φιλανθρωπότεραι παρὰ τοῖς νεωτέροις ἔθνεσι καὶ οὕτω συνέστησαν τό τε ἀλληλεθνές δίκαιον καὶ τὸ τοῦ πολέμου, οἷον γινώσκωμεν· ἀλλὰ παρὰ τοῖς Ἕλλησι τοῦτο συγκεφαλαιοῦται μόνον ἐν τῷ κακοποιεῖν τοὺς ἐχθροὺς, ὅσον δύναται τις μάλιστα. Καὶ περὶ μὲν τῶν πρώτων, τῶν ἐν εἰρήνῃ σχέσεων, ἀσφαλῶς δυνατὸν εἰπεῖν ὅτι ἡ τῶν διαφόρων ἑλληνικῶν φύλων ὡς καὶ τῶν διαφορῶν πόλεων πρὸς ἀλλήλας σχέσις ἦν ἀδιαλείπτως ἔκνομος, ἐκτὸς παντὸς νόμου καὶ δικαίου κατάστασις, ἧς τὰ φυσικὰ ἀποτελέσματα, αὐθαιρεσία καὶ βία, ἐξακολουθοῦσι μετὰ μεγίστης ὀμότητος καὶ συνεπειᾶς καὶ κατὰ τὰς ἀμοιβαίας σχέσεις καὶ αὐτῶν τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Ἀλλοδαπὸς ἄνθρωπος καὶ ἐχθρὸς ὠνομάζοντο μάλιστα κατ' ἀρχὰς διὰ τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος ξένος. Κατὰ τοὺς ἀρχαίους πᾶσαι αἱ πόλεις εὐρίσκονται ἐν αἰδίῳ καταστάσει πολέμου πρὸς ἀλλήλας. Παρὰ Πλάτωνι ὁ μόνον πόλεμον πνέων Δωριεὺς ἀποφαίνεται ὅτι ὁ νομοθέτης αὐτῶν δοκεῖ αὐτῷ «ἀνοιαν καταγνῶναι τῶν πολλῶν, ὡς οὐ μανθανόντων, ὅτι πόλεμος αἰεὶ πᾶσι διὰ βίου ξυνεχῆς ἐστὶ πρὸς ἀπάσας τὰς πόλεις», καὶ περαιτέρω ἐπιφέρει, «ἦν καλοῦσιν οἱ πλείστοι τῶν ἀνθρώπων εἰρήνην, τοῦτ' εἶναι μόνον ὄνομα, τῷ δ' ἔργῳ πᾶσαις πρὸς πᾶσας τὰς πόλεις αἰεὶ πόλεμον ἀκήρυκτον κατὰ φύσιν εἶναι». Τοῦτο δὲ ἰσχύει καὶ περὶ πάντων ἐν γένει τῶν ἄλλων Ἑλλήνων καὶ οὐχὶ μόνον τὸ γεγονός παρατηρήθη, ἀλλὰ καὶ ἡ αἰτιολογία αὐτοῦ ἀναφέρεται ὡς ἐξῆς· «διὰ τὴν τῶν χρημάτων κτῆσιν πάντες οἱ πόλεμοι ἡμῖν γίνονται, τὰ δὲ χρήματα ἀναγκαζόμεθα κτᾶσθαι διὰ τὸ σῶμα, δουλεύοντες τῇ τούτου θεραπείᾳ». Αἱ δὲ πραγματικαὶ ἐκρήξεις τῆς τοιαύτης ἐν πᾶσι τοῖς φρονήμασι καὶ ἰδιοτελέσει συμ-

φέρουσι ὑποθαλπομένης ἐμπολέμου καταστάσεως, ἅμα γινόμεναι, ἐπηπείλουν καὶ ἔφερον εἰς κίνδυνον πᾶν, ὃ τι κρίνεται ἱερὸν καὶ προσφιλές τῷ ἀνθρώπῳ· καὶ πρῶτον ἐπέφερον αὐταὶ ἄπειρα δεινὰ εἰς τὰς αἵρουμένας πόλεις· ἐκτὸς τοῦ γνωστοῦ ὁμήρικου διστίχου τοῦ τὰ τῆς ἐκπορθουμένης πόλεως δεινὰ περιγράφοντος, ἔνθα καταλέγονται ἅπαντα κήδεα, ὅσ' ἀνθρώποισι πέλει, τῶν ἄστῳ ἀλώη· «ἄνδρας μὲν κτείνουσι, πόλιν δέ τε πῦρ ἀμαθύνει, τέκνα δέ τ' ἄλλοι ἄγουσι βαθυζώνους τε γυναῖκας», παραθετέον ἐνταῦθα καὶ τὴν ἐτι δραματικωτέραν ὑπὸ τοῦ Αἰσχυλείου χοροῦ παράστασιν τούτων (Ἔπτ. ε. Θ. 320—349)· «Πολλὰ γάρ, εὔτε πτόλις δαμασθῆ, δυστυχῆ τε πράσσει· ἄλλος δ' ἄλλον ἄγει, φονεύει, τὰ δὲ πυρφορεῖ· καπνῷ δὲ χραίνεται πόλισμ' ἅπαν· μαινόμενος δ' ἐπιπνεῖ λαοδάμας μιαίνων εὐσέβειαν Ἄρης· κορκορυγαὶ δ' ἄν' ἄστῳ πρότι δ' ὄρκάνα πυργῶτις· πρὸς ἀνδρὸς δ' ἀνὴρ ἀμφὶ δορὶ καίνεται· βλαχαὶ δ' αἱματόεσσαι τῶν ἐπιμαστιδίων ἀρτιτρεφεῖς βρέμονται· ἀρπαγαὶ δέ, διαδρομαῖν ὁμαίμονες· ξυμβολεῖ φέρων φέροντι, καὶ κενὸς κενὸν καλεῖ, ξύννομον θέλων ἔχειν, οὔτε μείον, οὔτ' ἴσον· λελιμμένοι τῶν ἐκ τῶνδ' εἰκάσαι λόγος πάρα· παντοδαπὸς δὲ καρπὸς χαμάδις πεσῶν ἀλγύνει κυρήσας πικρὸν γ' ἔμμα θαλαμηπόλων· πολλὰ δ' ἀκριτόφυρτος γᾶς δόσις οὔτιδανοῖς ἐν ῥοθίοις φορεῖται· δρωῖδες δὲ καινοπήμονες νέαι, τλήμον αἴσιν αἰχμάλωτον ἀνδρὸς εὐτυχοῦντος, ὡς δυσμενοῦς ὑπερτέρου, ἐλπίς ἐστι νύκτερον τέλος μολεῖν, παγκλαύτων ἀλγέων ἐπίβροθον». Εἶτα κοινή ἐπεκράτει ὁμολογία καὶ νόμος, καθ' ὃν πάντα τὰ κυριεύόμενα ἀνῆκον εἰς τοὺς κρατήσαντας, καὶ οὐχὶ μόνον ἡ γῆ καὶ τὰ κτήματα, ἀλλὰ καὶ αἱ γυναῖκες καὶ τὰ τέκνα ἀπήγοντο αἰχμάλωτοι καὶ ὡς ἀνδράπουδα ἐπωλοῦντο, ἢ ἐξηνδραποδίζοντο· τὸ δ' ἐλαφρότατον τῶν δεινῶν, εἰς ὃ ἡ ὄπλοφόρος ἡλικία ὑπέκυπτεν, ἦν ὁ θάνατος, καὶ τρομερὰ ἦν ἡ κατεδάφισις καὶ ἄρδην ἀνατροπὴ πολλῶν αἵρουμένων πόλεων καὶ ἡ ἠβηδὸν σφαγὴ τῶν ἀλισκομένων κατοίκων· ἀλλὰ καὶ τὰ ἱερά ἐσυλῶντο καὶ πόλεις ὀλόκληροι ἐπυρπολοῦντο. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ τρόπος τοῦ κηρύττειν τὸν πόλεμον εἶχε τρομερόν τι καὶ ἀποτρόπαιον· διότι οἱ βουλόμενοι αἶρειν πόλεμον ἔπεμπον πρὸς τὴν ἐγθρικήν χώραν κήρυκα, ἐπιφερόμενον

ἄρνα, ὃν οὗτος ἔρριπτεν ἔνδον, ἐνδεικνύμενος ὅτι ἡ χώρα καὶ οὐσία αὐτῶν ἔσεται μηλόβοτος, ἤτοι τοσοῦτον ἔρημος κατοίκων, ὥστε τοῦ λοιποῦ ἠδύνατο μένειν ἐλευθέρα καὶ ἀπαρεμπόδιτος νομῆ προβάτων. Ἐν αὐταῖς πάλιν ταῖς ἐχθροπραξίαις οὐδενὸς εἶδους καταστροφῆς καὶ βλάβης ἐφείδοντο· κατὰ τοὺς ὀμηρικοὺς χρόνους ἦν ἐν πολλῇ χρήσει ἡ ἐνέδρα ἢ ὁ λόχος, καὶ οὗτος οὐχὶ ὡς τελευταῖον καταφύγιον, ὡς στρατήγημά τι ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ, ἀλλ' ὡς κοινὸν πολεμικὸν ἔργον, ἔνθα τὰ μάλιστα διαπρέπει ἡ ἀρετὴ καὶ ἀνδρεία τῶν γενναίων πολεμιστῶν· ἰοβαφῆ, ἢ πεφαρμαγμένα ὄπλα, ἐλεύθεραι ἐπιδρομαὶ πρὸς λεηλασίαν, καταδρομικὴ αἰδία ἢ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις δόσις σύλων ἐπικαλουμένη, πόλεμος ἀνευ προηγουμένης κηρύξεως, καὶ παρασπονδία δὲ πρὸς τούτοις, ταῦτα πάντα ἦσαν ἀνεκτὰ παρὰ τοῖς Ἑλλησι καὶ ἐδικαιολογοῦντο διὰ τούτου, ὅτι «πᾶν κακὸν, ὃ τι ἂν ποιῆ τις τοὺς πολεμίους, τοῦτο καὶ παρὰ θεοῖς καὶ παρ' ἀνθρώποις δίκης ὑπέρτερον νομίζεται». Ἐν πολέμῳ οὐδ' αὐτῶν τῶν κατατιθέντων τὰ ὄπλα ἐφείδοντο, ἐκτὸς ὁσάκις προσεδόκων λύτρα τούτων παρὰ τῶν συγγενῶν, καὶ τότε μόνον ἐζώγρουν αὐτούς· καὶ ἀληθεύει μὲν ὅτι ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις καταδεικνύεται ὑπερισχύσασα μείζων τις φιλάνθρωπία, ὑπαγορεύσασα νόμον ἀγραφον τοῖς Ἑλλησι περὶ τοῦ μὴ ἀποκτείνειν τοὺς ἐκουσίως παραδιδομένους καὶ προτείνοντας ἰκέτιδας χεῖρας, ἀλλὰ φόνος αἰχμαλώτων ἀναφαίνεται πολλαχοῦ καὶ ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὡς ὅτε οἱ Κερκυραῖοι νικήσαντες ναυμαχίᾳ τοὺς Κορινθίους ἀπέκτειναν, ὅσους ἔλαβον αἰχμαλώτους· τοὺς δὲ συλληφθέντας πρέσβεις τῶν Λακεδαιμονίων καὶ συμμάχων, πορευομένους διὰ τῆς Θράκης πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Περσίας, οἱ Ἀθηναῖοι ἀποκομίσαντες εἰς Ἀθήνας, αὐθημερὸν ἀπέκτειναν πάντας ἀκρίτους καὶ βουλομένους εἰπεῖν τινα πρὸς δικαιολογίαν, καὶ εἰσέβαλον εἰς φάραγγας, ἐδικαιοῦντες τοῖς αὐτοῖς ἀμύνεσθαι, οἷσπερ καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι ὑπῆρξαν, ἀποκτείναντες καὶ εἰσβαλόντες εἰς φάραγγας τοὺς ἐμπόρους τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν συμμάχων, οὓς συνέλαβον πλέοντας ἐν ὀλκάσι περὶ τὴν Πελοπόννησον. Πάντας γὰρ δὴ κατ' ἀρχὰς τοῦ πολέμου οἱ Λακεδαιμόνιοι, ὅσους λάβοιεν ἐν τῇ θαλάσῃ, ὡς πολεμίους διέφθει-

ρον, καὶ τοὺς μετ' Ἀθηναίων συμπολεμοῦντας καὶ τοὺς μηδὲ μεθ' ἑτέρων». Ὅμοίως ὁ Ἀλκίδας ἀπέσφαξε τοὺς πλείστους τῶν αἰχμαλώτων, ὅσους ἔλαβε κατὰ τὸν πλοῦν, οὔτε χειρας ἀνταιρομένους, οὔτε πολεμίους, ἀλλὰ μόνον κατ' ἀνάγκην συμμάχους τῶν Ἀθηναίων ὄντας». — Καὶ ταῦτα μὲν ἐν πολέμῳ, ὅτε ἐξηγείρετο σφοδρότατον τὸ πάθος τῆς ἀντεκδικήσεως· ἀλλὰ καὶ ἐν εἰρήνῃ ἄλλως τὸ ἐκδικεῖσθαι διὰ τὸ ἀδίκον, ὅπερ ἔπαυέ τις κατὰ τὸν ὠμότατον τρόπον τῆς αὐτοδικίας καὶ τοῦ ἀντιπεπονθότος δικαίου (talion), τὸ εὐεργετεῖν μὲν τὸν φίλον, βλάπτειν δὲ τὸν ἐχθρόν, ὅσον ἠδύνατό τις, τοῦτο ἐνομιζέτο ἀρετὴ καὶ ἀνδρικὸν ἔργον· «ἐν δ' ἐπίσταμαι μέγα», λέγει ὁ ἱαμβογράφος Ἀρχίλοχος, «τὸν κακῶς τι ὀρώντ' ἀμε δεινοῖς ἀνταμείβεσθαι κακοῖς».

§. Ἡ ἰδιοτέλεια παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἀνεπτύσσετο ἐν τῷ ἰδιωτικῷ βίῳ κατὰ λόγον τοῦ περιορισμοῦ, εἰς ὃν ὑπέβαλλεν αὐτὴν ὁ δημόσιος βίος· διότι ὅσω μᾶλλον οὗτος περιώριζεν αὐτὴν, τόσω μᾶλλον προώδευεν ἐκείνη παρὰ τοῖς ἰδιώταις. Ὀρθότερον δ' εἰπεῖν, πολλαχοῦ αὐτὸς οὗτος ὁ δημόσιος βίος προηγῆθη τῆς τοῦ ἰδιωτικοῦ ἰδιοτελείας διὰ τοῦ παραδείγματος αὐτοῦ καὶ προήλειψε τὸν ἰδιώτην εἰς τοῦτο· διότι τὸ ὑπήκοον φιλεῖ ἐξομοιοῦσθαι τοῖς ἄρχουσι καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις πολιτεύεσθαι καὶ ἐν τῇ δημοκρατίᾳ, ἐνθα, «ὅ τι ἂν ὑπολάβῃ τίμιον εἶναι τὸ κύριον, ἀνάγκη καὶ τὴν τῶν ἄλλων πολιτῶν δόξαν ἀκολουθεῖν τούτοις». Οὕτως οἱ Λακεδαιμόνιοι κατηγοροῦντο ὡς πλεονέκται, καὶ ἡ πολυθρύλητος πλεονεξία αὐτῶν ἐθεωρεῖτο καὶ ἦν κυρία αἰτία οὐχὶ μόνων τῶν δημοσίων συχνῶν ἐπιβουλῶν καὶ τῶν ἀδίκων σφετερισμῶν τῶν ἐπὶ τῶν ὁμόρων χωρῶν Μεσσηνίας, Ἀρκαδίας καὶ Ἄργους διαπραχθέντων, ἀλλὰ καὶ τοῦ ὅτι βασιλεῖς, ἀνώτεροι ἄρχοντες, ἔφοροι καὶ γερουσιασταὶ ἔβαλον ἀθέμιτον χεῖρα εἰς τὰ χρήματα τοῦ ἐν Δελφοῖς ναοῦ. Ἐπομένως δὲ καὶ τόσον διαβόητος ἦν ἡ ἰδιοτέλεια καὶ πλεονεξία αὐτῶν, ὥστε οἱ Μεσσήνιοι εὐλόγως ἐφρόνουν ὅτι πρὸς οὐδὲν ἔμελλον ἀποδεικνῆναι οἱ Λακεδαιμόνιοι, προκειμένου περὶ κέρδους. Περὶ δὲ τῆς φιλοχρηματίας τῆς Σπάρτης καὶ ὁ χρησμὸς αὐτὸς εἶχε προειπῶν, ὅτι ἔμελλεν εἶναι ἡ αἰτία τοῦ ὀλέθρου τῆς Σπάρτης· «ἀ φιλοχρηματία Σπάρταν ὀλεῖ, ἄλλο δ' οὐδὲν». Καὶ αὐτὴ ἡ θανατικὴ

ποινή ἢ ἐπιβαλλομένη, ἐάν τις ἐφωρᾷτο ἔχων ἰδία νόμισμα, οὐδαμῶς ἀπεκώλυεν ἐφόρους καὶ γέροντας ἢ γερουσιαστάς τοῦ δωροδοκεῖν καὶ δεκάζεσθαι διὰ χρημάτων, ὧν δωροδόκων παραδείγματα ἀναφέρονται ἡμῖν πολλὰ ὑπὸ μεταγενεστέρων συγγραφέων. Πόσον δὲ τὸ παράδειγμα τούτων ἐπέδρα ἐπὶ τῶν ἰδιωτῶν, δεικνύει ἡμῖν τὸ παράδειγμα Εὐαίφνου τινός, «ὃς ἦν τοιοῦτος, ὥστε κέρδη τε ἀδίκᾳ ἐπίπροσθεν ἐποιεῖτο, ἢ πιστός εἶναι, καὶ ἄλλως αἰμύλος». οὗτος λαβὼν παρά τινος βοῦς, ἵνα βόσκωνται ἐν ταῖς νομαῖς αὐτοῦ, ἐπώλησεν αὐτάς ἐμπόροις, καὶ ἐλθὼν αὐτὸς ἄγγελος πρὸς τὸν ἰδιοκτήτην, ἔλεγεν ὅτι λησταὶ ἀποβάντες εἰς τὴν χώραν ἀφήρπασαν διὰ τῆς βίας καὶ βοῦς καὶ βουκόλους, ἀλλ' ἐξελεγχθεὶς μετὰ ταῦτα ὡς ψεύστης καὶ ἐξαιτούμενος συγγνώμην ἔλεγεν ὅτι ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει, ὑπαρχόντων πολλῶν καὶ ἄλλων, δι' αἰβιαζόμεθα γίνεσθαι ἀδικοὶ, τὰ κέρδη εἰσὶ τὰ μάλιστα καταναγκάζοντα τοὺς ἀνθρώπους εἰς ἀθέμιτα ἔργα. Τῆς ἐπὶ ἰδιοτελείᾳ κατηγορίας οὐδ' οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν ἀπηλλαγμένοι· οἱ δὲ Κρήτες μάλιστα διεβοῶντο ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ὁ Πολύβιος λέγει περὶ αὐτῶν ὅτι «καθόλου ὁ περὶ τὴν αἰσχροκέρδειαν καὶ πλεονεξίαν τρόπος οὕτως ἐπιχωριάζει παρ' αὐτοῖς, ὥστε παρὰ μόνοις Κρηταῖοις τῶν ἀπάντων ἀνθρώπων μηδὲν αἰσχρὸν νομίζεσθαι κέρδος». Ἐντεῦθεν καὶ ἡ πρὸς ἀπόκτησιν αἰσchrῶν κερδῶν ψευδολογία καὶ πανουργία αὐτῶν παροιμιώδεις κατήντησαν· ἡ μὲν παροιμία κρητίζειν ἐλέγετο ἐπὶ τοῦ ψεύδεσθαι «ἀπατηλοὶ γάρ εἰσιν οἱ Κρήτες» καὶ «Κρῆς πρὸς Λίγινῆτην» ἐπὶ τῶν πανουργία χρωμένων πρὸς ἀλλήλους.

§ 9. Ἡ ἰδιοτέλεια, καίτοι μὴ οὔσα πάντοτε καὶ ἀντικρυσ αἰσχροκέρδεια, πολλαχῶς ἀναφερομένη ὡς ἑλληνικὸν ἐλάττωμα, συγκεφαλαιοῦται ἐν τῇ φιλοχρηματίᾳ. Τὰ χρήματα ἀποτελοῦσι τὸν ἄνδρα. Τοιοῦτον ἦν τὸ πάλαι, ὡς καὶ τὴν σήμερον, τὸ ἀπόφθεγμα, ἐν ᾧ ἀπετυπώθη ἡ ἀτομικὴ φιλαυτία πολλῶ πρότερον, πρὶν ἢ ἡ αὐτὴ ὁδηγήσῃ εὐγενεστέρας φύσεις πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς διανοίας, ἢ πρὸς τὴν καλὴν φήμην καὶ διαιώνισιν τοῦ ὀνόματος αὐτῶν. «Χρήματα, χρήματ' ἀνὴρ». Ὁ πτωχὸς θεωρεῖται οὐχὶ μόνον ὡς ἀνάξιος πάσης ὑπολήψεως, ἀλλὰ καὶ ὡς κακὸς πολίτης.

«πενυχρός δ' οὐδείς πέλεται ἐσθλός, οὔτε τίμιος». τὰ χρήματα ὀνομάζει ὁ Ἡσίοδος ψυχὴν τῶν δειλῶν βροτῶν, καὶ τῶν χρημάτων τὴν κτῆσιν προτάσσει ὁ Φωκυλίδης καὶ αὐτῆς τῆς ἀρετῆς ἐν ἡ ἀποφαίνεται συμβουλῇ, «δεῖ ζητεῖν βιοτήν, ἀρετὴν δ', ὅταν ἡ βίος ἦδη». Ὁ δ' εὐπορος καὶ πλούσιος οὐχὶ μόνον ἐντιμος καὶ ἰσχυρὸς ὑπολαμβάνεται, ἀλλὰ καὶ κατ' ἐξοχὴν ἀγαθὸς ἢ ἐσθλὸς πολίτης· ὁ γνωμικὸς Θεόγνις λέγει ὅτι «πᾶς τις πλούσιον ἄνδρα τίει, ἀτίει δὲ πενυχρόν», ἡ δὲ ἀρετὴ καὶ τὸ κῦδος, ἢ δόξα, παρακολουθεῖ τὸν πλοῦτον καθ' Ἡσίοδον· ἐκρίνετο δὲ ὡς ὅπως σπανία ἐξαίρεσις καὶ χρήζουσα ἰδιαιτέρας μνείας ἢ εὐτυχῆς συγκυρία, καθ' ἣν ἢ χρηστότης καὶ ἀρετὴ συνυπῆρχε μετὰ τῆς πενίας· διὸ καὶ ὀλίγον ἐξέπληττον τοιαῦται ἀντιθέσεις, οἷαι ἢ παρ' Ἀριστοφάνει, «ἄνθρωπος πενυχρὸς μὲν, ἄλλως δ' εὐπρόσωπος καὶ καλὸς καὶ χρηστός», καὶ ἢ παρὰ Δημοσθένει, «ἄνθρωπος πένης μὲν, ἄλλως δ' οὐ πονηρὸς, ἀλλὰ καὶ πάνυ χρηστός». Τοιαῦται γινώμαι καὶ τοιαῦται ἐκφράσεις ἀρκούντως καταδεικνύουσι τὴν διαφορὰν ἠθικῶν τινῶν ἀρχῶν τῶν Ἑλλήνων, ἅτε κρινόντων περὶ τῆς ἀξίας τοῦ πλούτου μᾶλλον ἐκ τῆς ὕλικῆς χρησιμότητος καὶ τῆς ἐξωτερικῆς λάμψεως αὐτοῦ μάλιστα παρ' ἀνθρώποις πένησιν, ἢ κατὰ τὰς αἰωνίας καὶ ἀναλλοιώτους ἀρχὰς τοῦ ἠθικοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς ἀκραιφνοῦς ἀρετῆς, οἷας ἢ μεταγενεστέρα ἠθικὴ ἀνέπτυξε καὶ διέδωκε καὶ εἰς τὰ πλήθη. Ἀλλὰ μήπως τοῦτο ἰδιάζει μόνον τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησι; Τίς ὁ μὴ ἀνευρίσκων ἐν τοιαύτῃ εἰκόνι τὸν αἰδίου χαρακτῆρα τοιούτων προγόνων καὶ παρὰ τοῖς ἀπογόνους αὐτοῖς καὶ ἐν ἄλλαις ἀρχαιοτέραις τε καὶ νεωτέραις κοινωνίαις; Ἐγνοεῖται λοιπὸν ὅτι κατ' οὐδὲν ὀφείλομεν ἐκπλήττεσθαι, βλέποντες ὅτι πρὸς ἀπόκτησιν τοῦ ἐριτίμου καὶ μεγάλου πλούτου ἐπετήδευον τὴν ἀπάτην καὶ τὸν δόλον καὶ αὐτὴν τὴν ἐπιτορκίαν. Ὑπ' ἄλλην δ' ἔποψιν ἢ ὑπερβολὴ τῆς ἐκτιμῆσεως τοῦ πλούτου καὶ τῆς περιφρονήσεως τῆς πενίας κατακρίνεται μόνον, ἔχεται ὅμως πάντως καὶ ἀληθείας τινὸς ἢ φιλοσοφικὴ θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλους ἀποφαινομένου ὅτι ἄνθρωπος ἄεργος καὶ πένης, ἢ πένης ζῶν βίον βάνουσον καὶ θητικὸν ἀδυνατεῖ ἐπιτηδεῦσαι τὰ τῆς ἀρετῆς τοῦλάχιστον διὰ τὴν ἀρετὴν αὐτὴν καθ' ἑαυτήν, ὡς ἀπ' ἐναντίας

ἡ παιδεία, ἡ ἐλευθέριος ἀγωγή καὶ ψυχικὴ εὐγένεια παρακολουθεῖ μᾶλλον τοὺς εὐπορωτέρους καὶ ἀποδεικνύει αὐτοὺς αὐτόχρημα ἀγαθοὺς καὶ ἀρίστους.

§ 10. Πάντως ὅμως κατὰ τοὺς λαμπροτάτους ἤδη χρόνους τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας ἡ δωροληψία, αἱ ὑπεξαιρέσεις, αἱ ψευδομαρτυρίαι εἰσὶ συγγνώματα φαινόμενα, κατακρινόμενα καὶ θρηνούμενα ὑπὸ εὐγενεστέρων νόων. Ὁ Ἡσίοδος ἀφελῶς ἀναφέρει ὅτι τὰ δῶρα πείθουσι τοὺς θεοὺς, τὰ δῶρα πείθουσι τοὺς αἰδοίους βασιλῆας, τὸ δ' ἐπίθετον δωροφάγοι κατήντησε παρὰ τῷ αὐτῷ ποιητῇ ἀχώριστον καὶ οἶονεὶ κοσμητικὸν ἐπίθετον τῶν βασιλέων. Καὶ ἐν μεταγενεστέροις δὲ χρόνοις ὁ Πολύβιος λέγει ὅτι ἡ δωροδοκία ἐπεπόλαξεν ἀνά πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα, ὥστε οὐδεὶς ἤθελε πράττειν τι δωρεάν, καὶ πρότερον ὁ Δημοσθένης καταμέμφεται τὴν δωροδοκίαν τῶν ῥητόρων, καὶ μετ' ἀγανακτήσεως λέγει ὅτι παρὰ τοῖς Ἑλλησιν, οὐ τισιν, ἀλλὰ πᾶσιν ὁμοίως, συνέβη γενέσθαι φορὰν προδοτῶν καὶ δωροδόκων καὶ θεοῖς ἐχθρῶν ἀνθρώπων τοσαύτην, ὅσῃν οὐδεὶς πω πρότερον μέμνηται γεγονυῖαν. Περὶ δὲ τῶν ὑπεξαιρέσεων ὁ Σύλων ἤδη παραπονεῖται ὅτι κλέπτουσι καὶ ἀρπάζουσιν ἄλλος ἄλλοθεν, μὴ φειδόμενοι μήτε ἱερῶν πραγμάτων, μήτε δημοσίων, ὁ δ' Ἀριστοφάνης στιγματίζει ὡς τοιοῦτον τὸν δημαγωγὸν Κλέωνα καὶ ἄλλους ὁμοίους. Ἰδίως τὸ ὄνομα τῶν Ἀθηναίων ἦν τοσοῦτον δεδυσφημημένον ἐπὶ κλοπῇ, ὥστε μετὰ τινος λόγου ἠδύνατο λέγειν ὁ ἀντίζηλος Σπαρτιάτης, «ἐγὼ ἀκούω ὅτι ὑμεῖς οἱ Ἀθηναῖοι ἐστὲ δεινοὶ εἰς τὸ κλέπτειν τὰ δημόσια.» Ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ ἐπεκράτει τοῦτο τὸ κακὸν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε κατὰ τὸν Πολύβιον «σπάνιον ἦν εὐρεῖν ἄνδρα ἀπεχόμενον τῶν δημοσίων καὶ καθαρεύοντα περὶ ταῦτα». Ἡ δὲ ψευδορκία διετίθει δυσμενέστερον καὶ αὐστηρότερον κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους τοὺς ξένους καὶ μέχρι τοιοῦτου βαθμοῦ, ὥστε καὶ περὶ τοῦ ὅλου πολιτεύματος τῶν Ἑλλήνων εἶχον τοιαύτην ἰδέαν, ὅτι ἔχουσι διωρισμένον ἐν τῷ μέσῳ τῆς πόλεως χῶρον τινὰ (τὴν ἀγοράν), ἔνθα συλλεγόμενοι ἐξαπατῶσιν ἀλλήλους ὁμνύοντες. Αἱ Ἀθῆναι παρίστανται ὡς ἐστία ψευδομαρτύρων καὶ συκοφαντῶν καὶ ψευδοκλητήρων· τὰς δὲ μαρτυρίας, ὧν τὸ σέβας καὶ τὴν πίστιν οὐδέποτε

κατὰ Κικέρωνα ἐκαλλιέργησε τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἐνόμιζον οὐχὶ ἀξιοπίστους, προτιμῶντες αὐτῶν τὰς βασάνους τῶν δούλων καὶ περὶ ἰδίων καὶ περὶ δημοσίων ὑποθέσεων οἱ Ἀθηναῖοι οὐδὲν ἐνόμιζον πιστότερον βασάνου οὐδ' ἀληθέστερον, διότι ὑπελάμβανον ὅτι μάρτυρας μὲν καὶ περὶ τῶν μὴ γεγεννημένων πραγμάτων ἠδύνατό τις παρασκευάσασθαι, αἱ δὲ βάσανοι φανερώς ἐπιδεικνύουσι, πότεροι τῶν ἀντιδίκων λέγουσι τᾶληθῆ. Ὅθεν καὶ ἡ γενικωτέρα θεωρία περὶ τῆς ἀξιοπιστίας τῶν ἐνδεικτικῶν μέσων ἢ τῶν ἀτέχνων πίστων, ὡς οἱ Ἕλληνες ἐκάλουν αὐτάς, ὅτι πιστότερόν ἐστι βάσανος μαρτύρων· τοῖς μὲν γὰρ μάρτυσι συμφέρει πολλάκις ψεύδεσθαι, τοῖς δὲ βασανιζομένοις λυσιτελεῖ τᾶληθῆ λέγειν· καίτοι παρ' αὐτῷ ἤδη τῷ Ἀριστοτέλει χαρακτηρίζεται ἡ βάσανος ὡς ἀμφισβητούμενόν τι εἶδος μαρτυρίας, περὶ οὗ δυνατόν τὰ ἐνδεχόμενα εἶπεῖν.

§ 11. Ἐν δὲ τῷ καθ' ἐκάστην βίῳ καὶ ταῖς μετὰ τῶν ἄλλων συναλλαγαῖς αὐτοῦ ὁ Ἕλληνας κατηγορεῖται ὡς μηδεμίαν γινώσκων πίστιν· παρὰ Ῥωμαίοις ἡ ἑλληνικὴ πίστις (graeca fides) κατήντησε συνώνυμον τῇ δολιότητι καὶ πανουργίᾳ, τὸ δὲ συναλλάττεσθαι ἑλληνικῇ πίστει ἐσήμαινε διδόναι, ὅταν ἔχη τις, καὶ πιστεύειν, ὅ τι μόνον βλέπει· ὥστε καὶ νομοθεσίαι αὐτῶν, γινώσκουσαι ὅτι ἐπὶ τοιούτου χαρακτῆρος ἐνομοθέτουν, ἔθηκαν νόμον περιεργότατον, ἀναιρετικὸν πάσης ἐμπορικῆς περὶ τὰς συναλλαγὰς πίστεως «παραχρῆμα διδόναι καὶ λαμβάνειν· εἰ δέ τις πιστεύῃ, μὴ εἶναι δίκην· αὐτὸς γὰρ ὁ πιστεύων ἐστὶν αἴτιος τῆς ἀδικίας». Τοῦλάχιστον ἵνα ἔχη τι ἐχέγγυον τῆς πιστῆς ἐκτελέσεως τῶν συμπεφωνημένων καὶ τῆς τιμίας διαχειρίσεως τῶν ἐμπειστημένων χρημάτων, ἀπήτει ὁ Ἕλληνας ἔγγραφον ἀσφάλειαν καὶ πολλαπλῆν, ἐν ᾧ τῷ Ῥωμαίῳ ἦρχει πρὸς τοῦτο ἡ ἀνδρική ὑπόσχεσις κατὰ τὸν παρὰ Πολυβίῳ παραλληλισμὸν τῆς ἑλληνικῆς καὶ Ῥωμαϊκῆς πίστεως. «Οἱ τὰ κοινὰ χειρίζοντες παρὰ μὲν τοῖς Ἕλλησιν, εἰάν τάλαντον μόνον πιστευθῶσιν, ἀντιγραφεῖς ἔχοντες δέκα καὶ σφραγίδας τοσαύτας καὶ μάρτυρας διπλασίους οὐ δύνανται τηρεῖν τὴν πίστιν· παρὰ δὲ Ῥωμαίοις δι' αὐτῆς τῆς κατὰ τὸν ὄρκον πίστεως τηροῦσι τὸ καθήκον».

§ 12. Ἄλλη μεγάλη αἰτία διαφθορᾶς τοῦ ἑλληνικοῦ χαρακτήρος καὶ τοῦ ἐξευτελισμοῦ τοῦ ὀνόματος τῶν Ἑλλήνων ἦν ἡ μεγάλη τάσις αὐτῶν πρὸς παντελῶς ὑλικὰς ἀπολαύσεις καὶ ἡδονὰς τοῦ βίου, ἦν καὶ ἡ νομοθεσία ἠναγκάσθη περιστεῖλαι διὰ θετικῶν διατάξεων, ὡς ὁ Σόλων ἐποίησε τοῦτο ἐν Ἀθήναις, ὧν οἱ κάτοικοι εἶχον σύμπασαν τὴν ἀγωγὴν Ἴωνικὴν, ἐπομένως τρυφὴν καὶ πολυτελή, καὶ ἦσαν ἐκτεθλυμμένοι διὰ τὴν τρυφὴν καὶ ῥαστώνην αὐτῶν, μεταβαλὼν καὶ ἐκκαθάρισας διὰ τῆς νομοθεσίας αὐτοῦ ταύτας τὰς κακὰς συνηθείας τῶν Ἀθηναίων. Ἐκ τούτων εὐκόλως καταλαμβάνομεν, διὰ τί τελευταῖον, ὅτε ἡ ἀπώλεια τῆς πολιτικῆς ὑπάρξεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους κατέστρεψεν ἐντελῶς καὶ τὴν ἠθικὴν ἰσορροπίαν αὐτοῦ, τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα κατήντησε παροιμιῶδες ἐπὶ μαλθακότητι καὶ τρυφῇ, ὥστε ὁ μὲν Κικέρων τὸ πίνειν κατὰ τοὺς Ἕλληνας (*graeco more bibere*) ἐξηγεῖται διὰ τοῦ πίνειν ἐν μείζοσι ποτηρίοις, οἱ δὲ σατιρικοὶ τῶν Ῥωμαίων μεταχειρίζονται τὰ ῥήματα ἐλληνίζειν καὶ ὑπερ-ελληνίζειν, ἢ μᾶλλον γραικίζειν καὶ ὑπεργραικίζειν (*graecari, pergraecari*) ἐπὶ ἀντικρυς κτηνωδῶν ἡδονῶν, ὁ δὲ Πλίνιος προχωρεῖ καὶ ἔτι παραιτέρω, λέγων ὅτι οἱ Ἕλληνες εἰσι πατέρες ἀπασῶν τῶν κακιῶν (*Graeci vitiorum omnium genitores*)! Διὰ τὴν αὐτὴν αὐτὴν τρυφὴν καὶ φιληδονίαν τῶν Ἑλλήνων τὸ ἔμφυτον αἴσθημα τῆς ὑπεροχῆς τοῦ Ῥωμαίου νικητοῦ, ὅς ἔκρινε μόνον ἀντάξιον ἑαυτοῦ ἔργον τὸ ἄργειν τῶν ἄλλων, μετεβλήθη εἰς παντελεῖ καταφρόνησιν τῆς κουφότητος καὶ ἀχαρακτηρίστου ποταπότητος τῶν ἠττηθέντων Ἑλλήνων, καὶ οὐδεμίαν ὑπερβολὴν ἀγερῶχων καὶ ἐξευτελιστικῶν προπηλακισμῶν ἀπέλιπον οἱ Ῥωμαῖοι τοῖς μεταγενεστέροις, ἵνα οὗτοι ἐφαρμόσωσιν αὐτὰς ἐπὶ τῶν ἀτυχεστάτων Ἑλλήνων. Διότι οἱ Ἕλληνες περιγράφονται ὑπ' ἐκείνων ὡς δόλιοι καὶ ἀπατεῶνες, κοῦφοι καὶ ὑπὸ τῆς μακρᾶς δουλείας συντεθραμμένοι μεθ' ὑπερβολικῆς κολακείας, ὡς ἐστερημένοι πάσης ἀρετῆς, ἀγρυπνίας καὶ προνοίας καὶ φιλοπονίας, καὶ τὸ χείριστον ὡς ἔθνος κωμωδῶν (*natio comœda* παρ' Ἰουβενάκει). Τοιαύτη δὲ ἦν ἡ κατὰ τῶν Ἑλλήνων καταφορὰ τῶν ὑπερηφάνων Ῥωμαίων, ὥστε οὐδ' ἐκεῖνα τὰ πράγματα, ἐφ' οἷς δικαίως ἐσεμνύ-

νοντο οί "Έλληνες, ὡς τὰ σωματικά γυμνάσια τῆς νεότητος καί αἱ παραδόσεις καί ἡ ἱστορία τῶν προγενεστέρων χρόνων αὐτῶν, οὐδέ αὐτὰ διέφυγον τοὺς σαρκασμοὺς καί προπηλακισμοὺς αὐτῶν.

§ 13. Καὶ περὶ μὲν τῆς ἑλληνικῆς γυμναστικῆς, περὶ ἧς καὶ κατωτέρω ἔσται πλατύτερος λόγος, εὐκόλον ἐννοῆσαι, διὰ τί ἡ ῥωμαϊκὴ ἐμβρίθεια καὶ σοβαρότης ἢ πανταχοῦ ἔχουσα πρὸ ὀφθαλμῶν μόνον τὸν στρατιωτικὸν καὶ διαιτητικὸν σκοπὸν τοιούτων ἀσκήσεων ἔκρινε τόσον δυσμενῶς. Διότι ἐκτὸς ἄλλων κακῶν συνεπειῶν ἐφαίνετο ταῖς Ῥωμαίοις ὅτι αὕτη παρασύρει τοὺς περὶ αὐτὴν ἀσχολουμένους εἰς ἀργίαν καὶ ἀσχολὸν διασκέδασιν, ὡς καὶ εἰς παντοίας ἄλλας ἀτοπίας, ἢ ὅτι ἐντελῶς ἀπέβαλε τὸν σκοπὸν τῆς ἐνισχύσεως καὶ τῆς πρὸς πόλεμον γυμνάσεως τοῦ σώματος καὶ ὅτι ἐδίδασκεν ἀντὶ τῆς χειρίσεως τῶν ὀπλῶν μόνον ἀνωφελεῖς τέχναις. "Ἔτι δὲ κατὰ τῶν ἀθλητῶν προσετίθετο καὶ ἡ κατηγορία ὅτι δι' ὑπερβολικῆς καὶ ἐκτάκτου διαίτης ὑπερέτρεφον τὸ σῶμα καὶ οὕτω κατήντων εἰς ὑπερσαρκίαν, καθιστῶσαν αὐτὸ ἀνίκανον πρὸς πᾶσαν ἄλλην ἐνασχόλησιν καὶ πρὸς πάντα ἄλλον πόνον· «τὸ ξηραλοφεῖν», λέγει ὁ Πιλούταρχος, «ὑφεωρῶντο Ῥωμαῖοι σφόδρα καὶ τοῖς Ἑλλήσιν οἶονται μηδὲν οὕτως αἴτιον δουλείας γεγονέναι καὶ μαλακίας, ὡς τὰ γυμνάσια καὶ τὰς παλαιστράς πολὺν ἄλυν καὶ σχολὴν ἐντεκούσας ταῖς πόλεσι καὶ κακοσχολίαν καὶ τὸ παιδεραστεῖν καὶ τὸ διαφθεῖρειν τὰ σώματα τῶν νέων ὑπνοῖς καὶ περιπάτοις καὶ κινήσεσιν εὐρύθμοις καὶ διαίταις ἀκριβέσιν, ὑφ' ὧν ἔλαθον ἐκρυέντες τῶν ὀπλῶν καὶ ἀγαπήσαντες ἀνθ' ὀπλιτῶν καὶ ἰππέων ἀγαθῶν εὐτράπελοι καὶ παλαιστρίται καὶ καλοὶ λέγεσθαι». ὁ δὲ Σενέκας ἀποκλείει ἀπὸ τῶν ἐλευθερίων διατριβῶν τοὺς παλαιστάς καὶ πᾶσαν τὴν ἐν ἐλαίῳ καὶ κόνει ἢ πηλῷ συνισταμένην γνῶσιν, καὶ ὀνομάζει τοὺς ἀθλητὰς νήστεις ἐμετιῶντας, μηδὲν ἔχοντας ἐλευθέριον ἐν ἑαυτοῖς, ὧν τὰ μὲν σώματά εἰσιν εὐτραφῆ, ἢ δὲ ψυχὴ κάτισχνος καὶ ἀτονος *). "Ἔτι δὲ σφοδρότερον καταφέρεται

*) „Luctatores et totam oleo ac luto constantem scientiam expello ex his studiis liberalibus..... quid enim liberale habent isti jejuni vomitores, quorum corpora in sagina, animi in macie et veterno sunt?“

Σίλιος ὁ Ἰταλικὸς κατὰ τῆς ἀνάνδρου καὶ χαύνης νεότητος, ἣ ἔμαθε μόνον τὸ ἀναλαμβάνειν μετὰ νωθρότητος τὸν μαλθακὸν ἀγῶνα τῆς πάλης ἐν τῇ σκιά καὶ τέρπεται μόνον ἐπὶ τοῖς στεφάνοις τοῦ κοτίνου, μὴ δυναμένη χρησιμεύειν τοῦλάχιστον οὐδὲ πρὸς διακόσμησιν καὶ κλεισμὸν τοῦ θριάμβου τῶν νικητῶν.

§ 14. Καὶ ὡς πρὸς τὴν δῆθεν ἱστορικὴν ψευδολογίαν οὐχὶ ὀλίγην ἐωλόκρασίαν κατηγοριῶν κατέχυσαν κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος οἱ Ῥωμαῖοι, παριστῶντες τοὺς Ἕλληνας ὡς ψευδομένους καὶ πολλὰ πλάττοντας ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ τὴν Ἑλλάδα ὅλην ψευδολόγον ἀποκαλοῦντες ¹⁾, ὡς ἐπινοοῦντας τερατώδη ψεύδη ²⁾ καὶ κατὰ τὴν μετριωτέραν ἔκφρασιν τοῦ Ῥωμαίου Κοϊντιλιανοῦ, ἣ δι' αὐτὸ τοῦτο καὶ ἀκριβέστερον παριστᾷ τὸ περὶ Ἑλλήνων φιλαληθείας φρόνημα τῶν μετριοπαθεστέρων Ῥωμαίων, ὡς μεταχειριζομένους ἐν ταῖς ἱστορίαις αὐτῶν ἐλευθερίαν ὁμοιάζουσαν τῇ ποιητικῇ ἀδείᾳ ³⁾. Ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ Ἑλληνος Δίωνος τοῦ Χρυσοστόμου παρατηρεῖται ἡ τοιαύτη ψευδολογία καὶ αἰτιολογεῖται μάλιστα διὰ τῆς μεγάλης εὐκολίας, μεθ' ἧς ἐπίστευον τοὺς ψευδομένους λογοποιούς οἱ Ἕλληνες, ὡς ἂν ἀκούσωσιν τινος λέγοντος ἡδέως «ὅτι φιλήδονοί εἰσιν», λέγει, «οἱ Ἕλληνες, ἀ δ' ἂν ἀκούσωσιν ἡδέως τινὸς λέγοντος, ταῦτα καὶ ἀληθῆ νομίζουσιν» ⁴⁾.

1) „Quicquid Graecia mendax audet in historia“. Juvenalis.

2) „Portentosa Graecorum mendacia“. Πλίνιος.

3) „Poëticae similis licentia“.

4) Σημ. Παντοίους ἄλλους παρὰ τε Ῥωμαίοις καὶ νεωτέροις Εὐρωπαϊοῖς διασυρμούς τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος εὕρισκει τις συνειλεγμένους ἐν τῷ ἀξιολόγῳ συγγράμματι Σ. Ζαμπελλίου, ἐν Βυζαντιναῖς Μελέταις σημ. 356. Ἰσχυροτέραν δ' ἀναίρεσιν τῶν τοιούτων οὐδεμίαν ἄλλην δύνανται ἀντιτάξαι οἱ νῦν Ἕλληνες, ὅσον ἀφορᾷ τὸ κατ' αὐτούς, ἢ τὴν διὰ σταθερᾶς κατ' ἐναντίαν ἔννοιαν διαγωγῆς καὶ αἱ ψευδεῖς διαβολαὶ ἔχουσι τι ἀγαθόν· χρησιμεύουσι καὶ αὐταὶ ὡς μύωψ τις, προσκειμένος τῷ Ἕλληνι, ὡσπερ ἵππῳ μεγάλῳ μὲν καὶ γενναίῳ, ὑπὸ μεγέθους δὲ νωθεστέρῳ καὶ δεομένῳ ἐξυγείρεσθαι ὑπὸ μύωπός τινος. (Πλατ. Ἀπολ. σ. 30, Ε.)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ.

ΔΙΑΦΟΡΑΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΟΣ, ΠΑΡΑΤΗΡΟΥΜΕΝΑΙ ΠΑΡ' ΕΚΑΣΤΩ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΦΥΛΩΝ.

§ 1. Καὶ τοιαῦτα μὲν ἦσαν τὰ ἔμφυτα προτερήματά τε καὶ ἐλαττώματα τοῦ ἑλληνικοῦ χαρακτῆρος. Ἄλλ' ἕκαστος εὐκόλως ἐννοεῖ ὅτι πᾶσαι αὗται αἱ ἔμφυτοι ἀρεταὶ καὶ ἐλλείψεις τοῦ ἔθνικοῦ χαρακτῆρος τῶν Ἑλλήνων οὐχὶ μόνον ὑπέκειντο εἰς μεγάλας ἐξαιρέσεις ἐν ἰδιαιτέrais περιπτώσεσιν, ἀλλὰ καὶ ποικίλως ἠλλοιοῦντο κατὰ τὴν διαφορὰν τῶν τόπων καὶ φύλων. Ἡ τοιαύτη κατὰ χώρας καὶ φύλα διαφορὰ ἀποτελεῖ καὶ αὐτὴ ἐν τῶν χαρακτηριστικωτάτων γνωρισμάτων τῆς ἑλληνικῆς χώρας καὶ ἐθνικότητος· διότι καὶ τὰ τῶν Ἑλλήνων φύλα ἔχουσι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη τὴν αὐτὴν πρὸς ἀλλήλα διαφορὰν, οἷα παρατηρεῖται εἰς τὰ διάφορα βάρβαρα ἔθνη Εὐρώπης τε καὶ Ἀσίας ἀναλόγως τοῦ κλίματος καὶ τῆς φύσεως τῆς ὑπ' αὐτῶν κατοικουμένης χώρας· «τὰ μὲν γὰρ ἔχει τὴν φύσιν μονόκωλον, τὰ δὲ αὐτὴ κέκραται πρὸς ἀμφοτέρας τὰς δυνάμεις». Ἡ ὑπὸ τῆς προδιαγραφείσης διαπλάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους ὑποθαλπομένη καὶ συντηρουμένη κεντρόφυξ, οὕτως εἰπεῖν, δύνχμις, μία τῶν περιεργωτάτων ἰδιοτήτων τοῦ ἑλληνικοῦ χαρακτῆρος, ἀναφαίνεται καὶ ἐν τῇ ζηλοτύπως διαφυλαττομένη ἀπομονώσει ἐκάστης ἑλληνικῆς πολέως ὡς ἰδιαιτέρας ἐπικρατείας· καὶ ἐν ἄλλῃ δὲ σφαίρα αἱ αὐταὶ παραλλαγαὶ ἐπεκράτησαν καὶ κατὰ τὰς διαλέκτους τῶν διαφόρων χωρῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, καὶ τοῦτο καὶ ἐνταῦθα, ὡς καὶ ἐκεῖ, οὐχὶ μόνον

οὐδεμίαν ἐπήνεγκε βλάβην εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ συνόλου πολιτεύματος καὶ τῶν γραμμάτων καὶ τοῦ χαρακτήρος, ἀλλὰ καὶ τὰ μέγιστα συνετέλεσεν εἰς τὴν τελειοποίησιν αὐτῶν.

§ 2. Τὴν ἐντελῆ συνένωσιν καὶ συγχώνευσιν πασῶν τῶν προειρημένων ἀγαθῶν καὶ κακῶν ἰδιοτήτων τοῦ ἐλληνικοῦ χαρακτήρος παρεῖχεν ἴσως μόνη ἡ Ἀττικὴ. Αὕτη ἡ χώρα πρῶτον μὲν διὰ τὸ ἀπόκεντρον καὶ μεμονωμένον τῆς θέσεως αὐτῆς, ἔτι δὲ καὶ διὰ τὸ λυπρόγειον αὐτῆς, προϋφυλάττετο ἀπὸ πάσης ὑπερτερούσης ἐπικρατήσεως τῶν ξένων, ἔχουσα κατοίκους αὐτόχθονας, οὐχὶ ἄλλοθεν ἐπελθόντας ἐπήλυδας, ἵνα ἐκβάλωσι τοὺς προτέρους κατοίκους, ἢ ἵνα καταλάβωσιν αὐτὴν ἐρήμην οὔσαν, οὐδὲ μιγάδας ἐκ πολλῶν ἐθνῶν, ἀλλ' ἐνοικοῦντας κατ' ἀδιάσπαστον γενεαλογικὴν σειράν ἐν τῇ γειναμένῃ αὐτοῦς γῆ, καὶ θεωροῦντας αὐτὴν οὐχὶ μόνον ὡς πατρίδα, ἀλλὰ καὶ ὡς μητέρα καὶ τροφόν, καὶ καυχωμένους ἐπὶ τῇ αὐτόχθονι εὐγενείᾳ αὐτῶν. Ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ Ἀττικὴ ἦν ἀνοικτὴ τοῖς ἔξωθεν βιομηχάνοις καὶ εἶχεν ἐμπορικὰς συγκοινωνίας, ὥστε ἐξ ἀπάσης τῆς οἰκουμένης τὰ πάντα εἰσήγοντο εἰς τὴν μεγαλόπολιν τῶν Ἀθηναίων, καὶ οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἠδύναντο καρποῦσθαι καὶ τὰ παρὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων ἐρχόμενα ἀγαθὰ, ὡς καὶ τὰ ἴδια καὶ ἐγγύρια προϊόντα· βοηθητικώτατον δὲ πρὸς τοῦτο εἶχε τὸν λιμένα τοῦ Πειραιῶς, ὡς ἐμπόριον ἀνοικτὸν ἐν τῷ μέσῳ τῆς Ἑλλάδος, προμηθεῦον τῇ πόλει πάντα ὁμοῦ τὰ προϊόντα, ὅσα ἦν δύσκολον λαβεῖν παρὰ τῶν ἄλλων ἐν παρ' ἐκάστου. Ὡς φυσικὴ δὲ συνέπεια τούτου ἦν καὶ ἡ λίαν ἐπαιναυμένη φιλοξενία τῶν Ἀθηναίων ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Σπαρτιατικὴν ξενηλασίαν. Διὸ αὕτη ἡ χώρα συνεκέντρον ἐν ἑαυτῇ πάσας τὰς διεσκορπισμένας καὶ μεμονωμένας ἀκτῖνας τῆς προδιαγραφείσης εἰκόνης τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους. Ἡ Ἀττικὴ, ὡς προείρηται, εὕρισκετο ὑπὸ τὴν σύγχρονον ἐπίδρασιν δύο διαφόρων περιστάσεων, κλίματος καὶ ἐδάφους· καὶ τὸ μὲν κλίμα ἦν εὐκραέστατον, διότι ἐνταῦθα πᾶσαι αἱ ὥραι τοῦ ἔτους ἦσαν πραόταται καὶ κατὰ τὴν ἀνθηρὰν ἐκφρασιν τοῦ Εὐριπίδου οἱ ὄλβιοι κάτοικοι αὐτῆς ἔβαινον ἀβρῶς διὰ λαμπροτάτου αἰθέρος, καὶ διὰ τοῦτο ἐνέμοντο τὴν κλεινοτάτην σοφίαν τῆς ἱεραῆς ταύτης χώρας, ἐνθα αἱ ἀγναὶ Πιερίδες μοῦσαι

ἐφύτευσαν τὴν ξανθὴν Ἀρμονίαν, καὶ μέτρια αὔραι ἀνέμων κατέπνεον τὴν χώραν, ἔνθα ἡ λεπτότης τῆς ἀττικῆς ἀτμοσφαίρας κατέστησε καὶ τοὺς ἀττικούς αὐτοὺς ἐπὶ τοσοῦτον εὐφυστέρους καὶ ἀγγινουστέρους, ὥστε ἀττικισμὸς καὶ ἀττικὸν πνεῦμα καὶ ἀττικοὶ ἄλλες κατήντησαν εἰς τὸ σημαίνειν πᾶν, ὅ τι χαριέστατον, κομψότατον καὶ γλαφυρότατον κατὰ τὴν ἔκφρασιν, τὴν διάνοιαν καὶ τὸ αἶσθημα. Τὸ δὲ ἔδαφος πάλιν ἦν ἀρκούντως ἀχάριστον, εἰ καὶ οὐχὶ παντελῶς στεῖρον καὶ ἄγονον· εἶδομεν ὅτι τὸ λεπτόγεων, ἡ ἀνυδρία καὶ τραχύτης διετέλεσαν τὰ διηνεκῆ χαρακτηριστικὰ αὐτοῦ, καὶ τούτου ἄμεσος συνέπεια ἦν ἡ μικρὰ παραγωγή σίτου καὶ ἡ μικρῶ ἀφθονωτέρα κριθῆς ἐν ἀγροῖς τοιούτοις, οὓς ὁ Μένανδρος δι' αὐτὸ τοῦτο ὀνομάζει δικαίους, καθότι ἀπέδιδον σχεδὸν μόνον τὸ ἐν τοῖς κόλποις αὐτῶν παραληφθὲν, καὶ πλὴν τῆς παραγωγῆς σύκων, ἐλαιῶν καὶ τινῶν ἄλλων καλῶν ὀπωρῶν, λίαν εἰρωνικῶς ἀναφερομένων, ἡ λιτότης καὶ εὐτέλεια τῶν κατοίκων, οἱ θυμβροφάγοι ὄντες, δειπνοῦντες κρόμμυα καὶ πράσα καὶ σκόροδα, ἠδύναντο διατρέφεσθαι ὑπὸ τῶν ἀγρῶν αὐτῶν, ὅσον ἀποζῆν, «κάπτοντες αὔρας, ἐλπίδας σιτούμενοι» κατὰ τὸν κωμικόν· διὸ καὶ ἐπηνοῦντο ὡς ἀνδρικοὶ λέγειν καὶ μικρὰ φαγεῖν καὶ κεστρεῖς ὀνομάζοντο, καὶ ὁ Πλάτων κατὰ μίμησιν βέβαια τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ Ἀθηναίων τρέφει τοὺς νεοπολίτας αὐτοῦ δι' ἄλῶν, ἐλαιῶν, τυροῦ καὶ βολβῶν καὶ λαχάνων. Καὶ τὰ ἀττικά δὲ δεῖπνα ἐπεσκώπτοντο ὡς εὐτελῆ καὶ πενιχρά, καὶ ἀττικῶς δειπνεῖν ἐσήμαινε, ἂν οὐχὶ τὸ λιμώττειν, τοῦλάχιστον τὸ ἀθλίως πληροῦν τὸν στόμαχον λαχάνων καὶ ρίζων.

§ 3. Ἄλλως ὁ ἀττικὸς λαὸς διεκρίνετο ἐπὶ εὐμεταβλησία καὶ εὐτραπελία· καὶ ὁ πολυκέφαλος δῆμος τῶν Ἀθηναίων περιγράφεται ἡμῖν ὡς εὐκίνητος πρὸς ὀργήν, εὐμετάθετος πρὸς ἔλεον, ὡς βουλόμενος μᾶλλον ὑπονοεῖν ὀξείως, ἢ διδάσκεσθαι καθ' ἡσυχίαν. Εὐφυστάτα ἐζωγράφησε τὴν παικιλίαν τῶν ἀντιθέσεων τοῦ Δήμου τῶν Ἀθηναίων ὁ Παρράσιος· διότι παρίστα αὐτὸν ποικίλον, ὀργίλον, ἀδικον, ἄστατον, συνάμα δὲ εὐίλαστον, πράον, ἐλεήμονα, καυχηματίαν, ἐπηρμένον, ταπεινόν, ὠμόν καὶ δειλόν κ. τ. τ. Ἐτι δὲ προσφυῶς, εἰ καὶ ὑπ' ἄλλην ἐποψιν, λέγει περὶ τῶν Ἀθηναίων

ὁ Κορίνθιος παρὰ Θουκυδίδη, «εἴ τις αὐτοὺς ξυνελῶν φαίη πεφυ-
κέναι ἐπὶ τῷ μήτε αὐτοὺς ἔχειν ἡσυχίαν, μήτε τοὺς ἄλλους
ἀνθρώπους ἔαν, ὀρθῶς ἂν εἴποι». Ὑπῆρχεν ὅμως ὁμολογουμένη
τις διαφορὰ μεταξὺ αὐτῶν τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Ἀττικῶν,
ἦτοι τῶν κατοίκων τῆς χώρας τῆς Ἀττικῆς· διὸ καὶ παρὰ Πλά-
τωνι πρὸς τὸν Ἀθηναῖον λέγει ὁ συνδιαλεγόμενος εἰς ἔνδειξιν
μείζονος φιλοφροσύνης· «οὐ γάρ σε Ἀττικὸν ἐθέλοισι' ἂν προσ-
αγορευῆσαι· δοκεῖς γάρ μοι τῆς Θεοῦ ἐπωνυμίας ἄξιος εἶναι μάλλον
ὀνομάζεσθαι». Οἱ μὲν Ἀττικοὶ περιγράφονται ὡς περίεργοι ταῖς
λαλιαῖς, ὕπουλοι, συκοφαντώδεις, παρατηρηταὶ τῶν ξενικῶν βίων,
οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ὡς μεγαλόψυχοι, ἀπλοῖ τοὺς τρόπους, γνήσιοι
φύλακες φιλίας.

§ 4. Ἐκ τῶν πνευματικῶν προτερημάτων τῶν Ἀθηναίων
καὶ πρὸ μικροῦ ἐψάυσασμεν τῆς πνευματικῆς εὐφυΐας καὶ αὐτόχρημα
εὐγενείας αὐτῶν· αὕτη δὲ ὑπῆρχεν οὐχὶ μόνον παρὰ τοῖς διακε-
κριμένοις ἀνδράσιν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ παρ' αὐτῷ τῷ ὄχλῳ, ὡς καὶ
τὸ λεπτὸν καὶ τρυφερὸν ἠθικὸν αἴσθημα· καὶ αὕτη πρὸ πάντων
ἢ εὐτυχῆς συγκυρία ἀνέπτυξεν ἐν τῷ Ἀθηναϊκῷ θεάτρῳ τοσοῦτον
μεγαλοπρεπῶς τὴν δραματουργίαν διὰ τοῦ Δισχύλου, Σοφοκλέους,
Εὐριπίδου, Ἀριστοφάνους καὶ ἄλλων ἐξόχων δραματικῶν ποιητῶν.
Ὡς πρὸς τὴν ἀγαθότητα δὲ τῆς καρδίας καὶ τὸ ἠθικὸν τῶν κατοί-
κων αἴσθημα ὡμολογεῖτο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὅτι ἀληθέστατα ὅσοι
ἐκ τῶν Ἀθηναίων εἰσὶν ἀγαθοί, εἰσὶ διαφερόντως τοιοῦτοι καὶ ὅτι
μόνοι ἄνευ ἐπιβαλλομένης ἀνάγκης, αὐτοφυῶς καὶ τρόπον τινὰ
θείᾳ μοίρᾳ ἀληθῶς καὶ οὐ πλαστῶς εἰσὶν ἀγαθοί, καὶ ὅτι ἡ πόλις
ἐκείνη καὶ κατὰ τὴν ἀρετὴν τοὺς ἀγαθοὺς ἀνδρας φέρει ἀρίστους,
καὶ κατὰ τὴν κακίαν τοὺς φαύλους παράγει πονηροτάτους, ὡς καὶ
ἡ χώρα αὐτῶν ἀναδίδῳσι καὶ ἡδιστον μέλι καὶ κύνειον ὡχυμο-
ρώτατον. Ἄλλο προτέρημα τῶν Ἀθηναίων, πολλαχῶς ἐπαινούμενον,
ἦν ἡ εὐσέβεια· διὸ ἐκαλοῦντο οὐχὶ μόνον δικαιοτάτοι τῶν Ἑλλή-
νων, ἀλλὰ καὶ εὐσεβέστατοι, θεοφιλεῖς, καὶ εἶχον τὴν χώραν πλήρη
ιερῶν καὶ ἐδῶν. Οἱ Ἀθηναῖοι μόνοι τῶν ἄλλων Ἑλλήνων εἶχον
ἐν τῇ ἀγορᾷ αὐτῶν βωμὸν Ἑλέου, ᾧ ἔνεμον τιμᾶς, διότι οὗτος
μάλιστα τῶν θεῶν ὠφέλιμος εἰς ἀνθρώπινον βίον καὶ μεταβολᾶς

πραγμάτων, καὶ ὁ Πausανίας λέγει ὅτι «τούτοις οὐ τὰ ἐς φιλανθρωπίαν μόνον καθέστηκεν, ἀλλὰ καὶ θεοὺς εὐσεβοῦσιν ἄλλων πλέον· καὶ γὰρ Αἰδοῦς σφίσι βωμός ἐστι καὶ Φήμης καὶ Ὀρμῆς δῆλά τε ἐναργῶς, ὅσοις πλέον τι ἐτέρων εὐσεβείας μέτεστιν, ἴσον σφίσι παρὸν τύχης χρηστῆς». Σεβόμενοι πολλοὺς πατρώους θεοὺς, καθίδρυσαν μεταξύ τῶν ἄλλων τὰ ἐλευσίνα μυστήρια πρὸς εὐγνωμοσύνην διὰ τὴν ταῦ σίτου δωρεάν, καὶ ἐπωνόμασαν καὶ τὴν πόλιν αὐτῶν Ἀθήνας ἐπὶ τοῦ ὀνόματος τῆς πολιούχου θεᾶς Ἀθηνᾶς· ἐτι δὲ διὰ τὴν ἄκραν αὐτῶν δεισιδαιμονίαν ἢ θεοσέβειαν, φοβούμενοι μὴ παρέλιπον ἀτίμητον καὶ ἀλάτρευτον θεότητά τινα, ἀνήγειραν καὶ βωμὸν ἀγνώστῳ θεῷ. Ἐπίσης ἔξογον προτέρημα τῶν Ἀθηναίων, ὁμολογούμενον ὑπὸ πάντων Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων, ἦν ἡ φιλοκαλία καὶ λεπτὴ καλλιτεχνικὴ κρίσις· διὸ ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων ἐκέκτητο θεάματα πλεῖστα καὶ κάλλιστα, τὰ μὲν ταῖς δαπάναις ὑπερβάλλοντα, τὰ δὲ κατὰ τὰς τέχνας εὐδοκίμοῦντα, τὰ δὲ ἀμφοτέροις τούτοις διαφέροντα, καὶ ἀγῶνας οὐχὶ μόνον τάχους καὶ σωματικῆς ῥώμης, ἀλλὰ καὶ λόγων καὶ γνῶμης καὶ τῶν ἄλλων ἔργων ἀπάντων, καὶ ἄθλα τούτων μέγιστα· τοσαύτην δὲ ἐλάμβανον δόξαν τὰ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων κριθέντα, ὥστε ἠγαπῶντο παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις καὶ ὑπελαμβάνοντο ὡς γνώμων καὶ πρότυπον τῆς φιλοκαλίας· δι' αὐτὸ τοῦτο καὶ ὠνομάζοντο ὀριμεῖς ἀκροαταὶ τῶν τεχνῶν οἱ εἰλικρινεῖς καὶ γνήσιοι Ἀθηναῖοι, καὶ ὁ ξένος εὐλόγως ἠδύνατο λέγειν περὶ αὐτῶν ὅτι ἡ φωνὴ αὐτῶν ἦν προσφιλεῖς αὐτῷ.

§ 5. Ἡ δ' εὐφυΐα καὶ ἀγχινοῖα τῶν Ἀθηναίων κατέστησεν αὐτοὺς ὁμολογουμένως πρώτους μεταξύ τῶν Ἑλλήνων. Οἱ Ἀθηναῖοι περιγράφονται ἡμῖν ἔχοντες τὰ πνεύματα κράτιστα καὶ παρηκονημένα μάλιστα, δξύτατοι πάντων γνῶναι τὰ ῥηθέντα, γεννηθέντες ἐκ φύσεως κατὰ πάντα ἐπιδεξιώτεροι ἄλλων, δξύδεκτατοι τῶν Ἑλλήνων, καὶ μεῖζον τῶν ἄλλων φρονοῦντες ἐπὶ σοφίᾳ καὶ ὑπερβαλόντες κατὰ τὴν σύνεσιν σύμπαν τὸ Ἑλληνικόν. Τοιαῦτα ἐγκώμια, οὐχὶ ἄνευ παντὸς ἐγωῖσμοῦ προφερόμενα, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς πραγματικότητος στηριζόμενα, ἦσαν τὸ ἀδιάχοπον καὶ προσφιλεῖς θέμα ποιητῶν καὶ ῥητόρων. Ἀκούσωμεν αὐτὰ μᾶλλον

ἀπαγγελλόμενα ὑπὸ τῶν ἐξοχωτάτων ῥητόρων τῆς κλεινῆς πόλεως, τοῦ Ἴσοκράτους καὶ Περικλέους. Καὶ ὁ μὲν Ἴσοκράτης λέγει· «Φιλοσοφίαν, ἢ πάντα ταῦτα συνεξεῦρε καὶ συγκατεσκεύασε καὶ πρὸς τε τὰς πράξεις ἡμᾶς ἐπαίδευσεν καὶ πρὸς ἀλλήλους ἐπράυνε καὶ τῶν συμφορῶν τὰς τε δι' ἀμαθίαν καὶ τὰς ἐξ ἀνάγκης γινομένας διείλε, καὶ τὰς μὲν φυλάξασθαι, τὰς δὲ καλῶς ἐνεγκεῖν ἐδίδαξεν, ἢ πόλις ἡμῶν κατέδειξε, καὶ λόγους ἐτίμησεν, ὧν πάντες μὲν ἐπιθυμοῦσι, τοῖς δ' ἐπισταμένοις φθονοῦσι· συνειδυῖα ὅτι τοῦτο μόνον ἐξ ἀπάντων τῶν ζώων ἴδιον ἔφυμεν ἔχοντες καὶ ὅτι τούτῳ πλεονεκτήσαντες καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν αὐτῶν διηνέγκαμεν, ὁρῶσα δὲ περὶ μὲν τὰς ἄλλας πράξεις οὕτω ταραχώδεις οὔσας τὰς τύχας, ὥστε πολλάκις ἐν αὐταῖς καὶ τοὺς φρονίμους ἀτυχεῖν καὶ τοὺς ἀνοήτους κατορθοῦν, τῶν δὲ λόγων τῶν καλῶς καὶ τεχνικῶς ἐχόντων οὐ μετὸν τοῖς φαύλοις, ἀλλὰ ψυχῆς εὖ φρονούσης ἔργον ὄντας, καὶ τοὺς τε σοφοὺς καὶ τοὺς ἀμαθεῖς δοκοῦντας εἶναι ταύτη πλεῖστον ἀλλήλων διαφέροντας, ἔτι δὲ τοὺς ἐξ ἀρχῆς ἐλευθέρως τεθραμμένους ἐκ μὲν ἀνδρείας καὶ πλούτου καὶ τῶν τοιούτων ἀγαθῶν οὐ γινωσκομένους, ἐκ δὲ τῶν λεγομένων μάλιστα καταφανεῖς γιγνομένους, καὶ τοῦτο σύμβολον τῆς παιδείσεως ἡμῶν ἐκάστου πιστότατον ἀποδεδειγμένον, καὶ τοὺς τῷ λόγῳ καλῶς χρωμένους οὐ μόνον ἐν ταῖς αὐτῶν δυναμένους, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις ἐντίμους ὄντας. Τοσοῦτον δ' ἀπολέλοιπεν ἢ πόλις ἡμῶν τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ὥσθ' οἱ ταύτης μαθηταὶ τῶν ἄλλων διδάσκαλοι γέγονασιν, καὶ τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα πεποίηκε μηκέτι τοῦ γένους, ἀλλὰ τῆς διανοίας δοκεῖν τεκμήριον εἶναι, καὶ μᾶλλον Ἑλληνας καλεῖσθαι τοὺς τῆς παιδείσεως τῆς ἡμετέρας, ἢ τοὺς τῆς κοινῆς φύσεως μετασχόντας».

§ 6. Ὁ δὲ δεινὸς πολιτικὸς καὶ ῥήτωρ Περικλῆς εἰσάγεται παρὰ τῷ Θουκυδίδῃ ἐκφέρων τοὺς ἐξῆς λόγους τοὺς ἐμφαίνοντας κάλλιον πάντων τῶν ἄλλων τὴν εὐγενῆ καὶ πολλαχῶς δικαίαν φιλαυτίαν τῶν Ἀθηναίων. «Καὶ μὴν καὶ τῶν πόνων πλείστας ἀναπαύλας τῇ γνώμῃ ἐπορισάμεθα, ἀγῶσι μὲν γε καὶ θυσίαις διετησίοις νομίζοντες, ἰδίαις δὲ κατασκευαῖς εὐτρεπέσιν, ὧν καθ' ἡμέραν ἢ τέρψις τὸ λυπηρὸν ἐκπλήσσει· ἐπεισέρχεται δὲ διὰ μέ-

γεθος τῆς πόλεως ἐκ πάσης γῆς τὰ πάντα καὶ ξυμβαίνει ἡμῖν μηδὲν οἰκειοτέρα ἀπολαύσει τὰ αὐτοῦ γιγνόμενα ἀγαθὰ καρποῦσθαι ἢ καὶ τὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων· διαφέρομεν δὲ καὶ ταῖς τῶν πολεμικῶν μελέταις τῶν ἐναντίων τοῖςδε· τὴν τε γὰρ πόλιν κοινήν παρέχομεν καὶ οὐκ ἔστιν ὅτε ξενηλασίαις ἀπείργομέν τινα ἢ μαθήματος ἢ θεάματος, ὃ μὴ κρυφθέν ἄν τις τῶν πολεμίων ἰδὼν ὠφεληθείη, πιστεύοντες οὐ ταῖς παρασκευαῖς τὸ πλεόν καὶ ἀπάταις ἢ τῷ ἀφ' ἡμῶν αὐτῶν ἐς τὰ ἔργα εὐψύχῳ· καὶ ἐν ταῖς παιδείαις οἱ μὲν ἐπιπόνῳ ἀσκήσει εὐθὺς νέοι ὄντες τὸ ἀνδρεῖον μετέρχονται, ἡμεῖς δὲ ἀνειμένως διαιτώμενοι οὐδὲν ἴσον ἐπὶ τοὺς ἰσοπαλεῖς κινδύνους χωροῦμεν.... καὶ περιγίγνεται ἡμῖν ἐν τε τούτοις τὴν πόλιν ἀξίαν εἶναι θαυμάζεσθαι καὶ ἔτι ἐν ἄλλοις φιλοκαλοῦμεν γὰρ μετ' εὐτελείας καὶ φιλοσοφοῦμεν ἀνευ μαλακίας· πλούτῳ τε ἔργου μᾶλλον κχιρῷ ἢ λόγου κόμπῳ χρώμεθα καὶ τὸ πένεσθαι οὐχ ὁμολογεῖν τινα αἰσχρόν, ἀλλὰ μὴ διαφεύγειν ἔργῳ αἰσχίον· ἐνι τε τοῖς αὐτοῖς οἰκείων ἅμα καὶ πολιτικῶν ἐπιμέλεια, καὶ ἑτέροις πρὸς ἔργα τετραμμένοις τὰ πολιτικά μὴ ἐνδεῶς γινῶναι· μόνοι γὰρ τὸν μηδὲν τῶνδε μετέχοντα οὐκ ἀπράγμονα, ἀλλ' ἀχρεῖον νομίζομεν, καὶ αὐτοὶ ἦτοι κρίνομέν γε ἢ ἐνθυμούμεθα ὀρθῶς τὰ πράγματα, οὐ τοὺς λόγους τοῖς ἔργοις βλάβην ἡγούμενοι, ἀλλὰ μὴ προδιδαχθῆναι μᾶλλον λόγῳ πρότερον ἢ ἐπὶ ἃ δεῖ ἔργῳ ἐλθεῖν· διαφερόντως γὰρ δὴ καὶ τόδε ἔχομεν, ὥστε τολμᾶν τε οἱ αὐτοὶ μάλιστα καὶ περὶ ὧν ἐπιχειρήσομεν ἐκλογίζεσθαι· ὃ τοῖς ἄλλοις ἀμαθία μὲν θράσος, λογισμὸς δὲ ὄκνον φέρει. Κράτιστοι δ' ἄν τὴν ψυχὴν δικαίως κριθεῖεν οἱ τὰ τε δεῖνὰ καὶ ἡδέα σαφέστατα γιννώσκοντες καὶ διὰ ταῦτα μὴ ἀποτρεπόμενοι ἐκ τῶν κινδύνων. Καὶ τὰ ἐς ἀρετὴν ἠναντιώμεθα τοῖς πολλοῖς· οὐ γὰρ πάσχοντες εὖ, ἀλλὰ δρῶντες κτώμεθα τοὺς φίλους· βεβαιότερος δὲ ὁ δράσας τὴν χάριν, ὥστε ὀφειλομένην δι' εὐνοίας ᾧ δέδωκε σώζειν· ὁ δ' ἀντοφείλων ἀμβλύτερος, εἰδὼς οὐκ ἐς χάριν, ἀλλ' ἐς ὀφείλημα τὴν ἀρετὴν ἀποδώσων· καὶ μόνοι οὐ τοῦ ξυμφέροντος μᾶλλον λογισμῷ ἢ τῆς ἐλευθερίας τῷ πιστῷ ἀδεῶς τινα ὠφελοῦμεν· ξυνελών τε λέγω τὴν τε πᾶσαν πόλιν τῆς Ἑλλάδος παῖδευσιν εἶναι καὶ καθ' ἕκαστον δοκεῖν ἄν μοι τὸν αὐτὸν ἄνδρα παρ'

ἡμῶν ἐπὶ πλεῖστ' ἂν εἶδη καὶ μετὰ χαρίτων μάλιστα ἂν εὐτραπέλωσ τὸ σῶμα αὐταρκες παρέχεσθαι». Ὅτι δὲ ταῦτα ἦσαν οὐχὶ μόναι κολακεῖαι ῥητόρων καὶ δημαγωγῶν καὶ πανηγυριστῶν, ἀλλ' ἔπαινοι πηγάζοντες ἐξ αὐτοῦ τοῦ μεγαλείου τῆς πόλεως, ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς λαμπρότητος, ἐκ τῆς παιδείας καὶ εὐγενείας τῶν ἡθῶν, δεικνύει ὁ αὐτὸς Περικλῆς, ἐπιφέρων «καὶ ὡς οὐ λόγων ἐν τῷ παρόντι κόμπος τάδε μᾶλλον ἢ ἔργων ἐστὶν ἀλήθεια, αὐτῇ ἢ δύνამις τῆς πόλεως, ἣν ἀπὸ τῶνδε τῶν τρόπων ἐκτησάμεθα, σημαίνει».

§ 7. Διὰ τὰς τοιαύτας ἀρετὰς καὶ τὰ τοιαῦτα καθιδρύματα ἀνυψώθησαν αἱ Ἀθῆναι εἰς τὸ παρα πᾶσιν ὁμολογούμενον μεγαλεῖον, καὶ διὰ ταῦτα ἐκτήσαντο γνησίαν δόξαν καὶ παρ' αὐτοῖς ἤδη τοῖς συγχρόνοις Ἑλλησιν, οἱ ἀπεδέχοντο αὐτὴν ὡς πνευματικὸν κέντρον καὶ κοινὸν παιδευτήριον συμπάσης τῆς Ἑλλάδος. Διὸ καὶ οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς εἰσιν ἀνεξάντλητοι κατὰ τὰς εὐφυεῖς ἐπωνυμίας, ἃς ἀμιλλῶνται ἀπονέμοντες τῇ κλεινῇ πόλει τῆς Παλλάδος Ἀθηνᾶς παρ' ἐκείνοις εὐρίσκομεν αὐτὰς καλουμένας πρυτανεῖον τῆς σοφίας, τὸ ἄστυ τῆς Ἑλλάδος, Ἑλλάδος Ἑλλάδα, κοινὸν παιδευτήριον πᾶσιν ἀνθρώποις, παιδευσιν τῆς Ἑλλάδος, Ἑλλάδος μουσεῖον, κοινὴν ἐστίαν τῆς Ἑλλάδος. Καὶ περιγραφικώτερον παρίσταται ἡμῖν ἡ πόλις αὕτη καὶ δι' ἄλλων εὐφυῶν παρομοιώσεων, οἷον, «ὅπερ ἐν ὄφθαλμῷ κόρη, ἢ ἐν ψυχῇ λογισμός, τοῦτ' ἐν Ἑλλάδι Ἀθῆναι», καὶ ἔτι, «ὅσον αἱ λοιπαὶ πόλεις πρὸς τε ἡδονὴν καὶ βίου διόρθωσιν τῶν ἀγρῶν διαφέρουσι, τοσοῦτον τῶν λοιπῶν πόλεων ἢ τῶν Ἀθηναίων παραλλάττει,» καὶ «ὡσπερ ἐν ἀγορᾷ τοὺς ἀνδρας, οὕτως ἐν Ἀθήναις τὰς πόλεις ἐστὶν ἰδεῖν» καὶ ἐφ' ἅπαντα τὸν αἰῶνα πανήγυρις τοῖς εἰς αὐτὴν ἀφικνουμένοις, καὶ ἐνὶ λόγῳ ἢ λαμπροτάτῃ πόλεων πασῶν, ὅπόσας ὁ Ζεὺς ἀνέδειξεν, ἐν ἣ μιᾷ καὶ μόνη ἠδύνατό τις εὐρεῖν πᾶν, ὅ τι καλὸν καὶ λαμπρὸν εἶχον ἐν μέρει σύμπασαι αἱ ἄλλαι πόλεις τῆς Ἑλλάδος ὥστε προσφυέστατα ἠδύνατό τις λέγειν «ὄψομαι ἐν Ἀθήναις τὴν Ἑλλάδα».

§ 8. Ἄλλ' ὡς πρὸς τὰ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος ἀδύνατον μὴ ὁμολογήσαι ὅτι ὑπῆρχον οὐσιώδεις διαφοραὶ, καὶ ἀντιθέσεις δὲ

μάλιττα τῶν κατοίκων τῶν διαφόρων χωρῶν πρὸς ἀλλήλους κατὰ τὸ βορειότερον ἢ νοτιώτερον, τὸ ὀρεινότερον ἢ πεδινώτερον τῆς θέσεως αὐτῶν. Πρὸς τὰ βόρεια μέρη εὐρίσκομεν ἐπικρατοῦν τὸ αἰολικὸν φῦλον μετὰ τῆς ἀκμαίας καὶ ἰσχυρᾶς, ἀλλὰ κατὰ δυστυχίαν εὐκολώτατα μεταπιπτούσης εἰς παχυλὸν ὕλισμὸν φύσεως αὐτοῦ. Τὸ ἦθος τῶν Αἰολέων εἶχέ τι γαῦρον καὶ ὀγκῶδες, ὅπερ ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ἵπποτροφιῶν καὶ ξενοδοχιῶν αὐτῶν· ἦν δὲ οὐχὶ πανοῦργον, ἀλλ' ἐξηρμένον καὶ τεθαρῤῥηκός, ἔτι δὲ καὶ ὑπόχαυρον· διὸ καὶ ἦσαν οἰκεῖα αὐτοῖς ἡ φιλοποσία καὶ τὰ ἐρωτικά καὶ πᾶσα ἡ περι τὴν δίαιταν ἀνεσις. Αὕτη ἡ φυσικὴ τάσις τῶν Αἰολέων κατὰ τὰς εὐφόρους καὶ πλουσίας πεδιάδας τῆς Θεσσαλίας κατὰ τὸ παράδειγμα καὶ ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν ἀριστοκρατίας ἵπποτικῆς καὶ δεσποζούσης πολυαρίθμων μικροτέρων φύλων ἀνεπτύχθη καὶ ἔφθασεν εἰς μέγαν βαθμὸν ὕλικῆς εὐημερίας καὶ πολυτελοῦς καὶ τρυφηλῆς, ἀλλὰ καὶ ἀκολάστου καὶ λίαν ἐγωϊστικῆς εὐζωίας. Καὶ τὸ μὲν ἵππικὸν τῶν Θεσσαλῶν ἦν τὸ ἄριστον τῶν ἵππικῶν τῶν ἀρχαίων χρόνων διὰ τὸ πεδινὸν καὶ εὐφορον τῆς Θεσσαλικῆς χώρας, αὐτοὶ δὲ παρίστανται ἡμῖν ὡς διατρίβοντες μετὰ ὀρχηστρίδων καὶ αὐλητρίδων, ἢ διημερεύοντες ἐν κύβοις καὶ πότοις καὶ ταῖς τοιαύταις ἀκολασίαις καὶ μᾶλλον σπυδαζόντες, ὅπως παραθήσονται τὰς τραπέζας αὐτῶν πλήρεις παντοδαπῶν ὄψων, ἢ ὅπως ἐπιδείξουσι τὸν ἑαυτῶν βίον κεκοσμημένον. Μεταξὺ δ' αὐτῶν οἱ Φαρσάλιοι ἦσαν ἀργότατοι καὶ πολυτελέστατοι πάντων ἀνθρώπων· οἱ αὐτοὶ χαρακτηρίζονται ὡς εὐτράπεζοι, πολυφάγοι, πολυτελέστατοι τῶν Ἑλλήνων περι τὰς ἐσθῆτας καὶ τὴν δίαιταν. Διὰ τὴν τοιαύτην ἀκολασίαν αὐτῶν καὶ τὸν ἄτακτον καὶ κακοῆθη δημόσιον βίον δικαίως ἠδύναντο ὀνομάζεσθαι καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου ῥήτορος οἱ κατάπτυστοι Θεσσαλοί· διότι καὶ ὁ δημόσιος βίος αὐτῶν κατηγορεῖτο ἐπὶ ἀκολασία, ἀταξία καὶ ἀνομία. Τοσοῦτον δὲ ἀπατεῶνες καὶ παραλογισταὶ ἦσαν οἱ Θεσσαλοί, ὥστε τὸ Θεσσαλὸν σόφισμα κατήντησεν εἰς τὸ σημαίνειν πᾶσαν δολιότητα καὶ ἀπάτην, ὡς καὶ τὸ ἀεὶ τὰ Θεσσαλῶν ἀπιστα κατήντησε παροιμιῶδες· ἄνδρες ποικίλοι τὰ ἦθη καὶ οὐκ ὀρθοὶ τὴν γνώμην καὶ προδόται διηνεκεῖς καὶ ἀνδραποδισταὶ καὶ πανοῦργοι καὶ δόλιοι

πάντοτε ἀνελάλουν εἰς τὴν μνήμην τῶν Ἑλλήνων τὸν Θεσσαλόν.

§ 9. Οἱ δὲ Αἰτωλοὶ καὶ Ἀκαρναῖνες καὶ τὰ ἄλλα ἔθνη τῆς βορειοδυτικῆς Ἑλλάδος ἐν τῇ ἀπομονώσει αὐτῶν διετήρησαν τὴν πατροπαράδοτον ληστεϊαν προγενεστέρων χρόνων «καὶ μέχρι τοῦδε», λέγει ὁ Θουκυδίδης, «πολλὰ τῆς Ἑλλάδος τῷ παλαιῷ τρόπῳ νέμεται περὶ τὰ Λοκροὺς τοὺς Ὀζόλας καὶ Αἰτωλοὺς καὶ Ἀκαρναῖνας καὶ τὴν ταύτη ἡπειρον, τό τε σιδηροφορεῖσθαι τούτοις τοῖς ἡπειρώταις ἀπὸ τῆς ληστείας ἐμμεμένηκεν»· οὕτω καὶ οἱ Εὐρυτᾶνες ἐκαλοῦντο ὠμοφάγοι καὶ ὁ Τυδεὺς μιξοβάρβαρος ὠμοβρῶς. Ἡ δὲ ληστρική διαιτα καὶ ἀγριότης αὐτῶν προέβη εἰς τοιαύτην ὠμότητα καὶ καταφρόνησιν ἠθικῶν νόμων, ὥστε καὶ μετὰ ταῦτα, ὅτε ἐκτήσαντο πολιτικὴν σημασίαν καὶ συνέστησαν τὸν αἰτωλικὸν λεγόμενον δεσμὸν, οὐδεμίαν μεταβολὴν ἐπὶ τὸ βέλτιον καὶ ἡμερώτερον ἐπήνεγκαν εἰς τὸν βίον αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ τότε κατακρίνεται ἡ ἔμφυτος αὐτῶν ἀδικία καὶ πλεονεξία, καὶ παρίστανται ὑπὸ τοῦ ἴσως οὐχὶ ἀμερολήπτως κρίνοντος ἢ ἀκριβῶς ἐκφραζομένου Πολυβίου ὡς εἰθισμένοι ζῆν ἀπὸ τῶν πέλας καὶ δεόμενοι πολλῆς χορηγίας διὰ τὴν ἔμφυτον ἀλαζονείαν, ἢ δουλεύοντες ἀεὶ ζῶσι βίον πλεονεκτικὸν καὶ θηριώδη, οὐδὲν ἡγούμενοι οἰκεῖον, ἀλλὰ πάντα πολέμια, καὶ ἄγοντες λάφυρον ἀπὸ λαφύρου. Ἀλλὰ καὶ ὑπ' ἄλλων μᾶλλον ἀμερολήπτων κριτῶν λέγεται περὶ αὐτῶν, ὅτι οἱ Αἰτωλοὶ εἰσι τοσοῦτω ἐτοιμότεροι τῶν λοιπῶν πρὸς θάνατον, ὅσῳ καὶ ζῆν πολυτελέστερον καὶ ἐκτενέστερον ζητοῦσι τῶν ἄλλων.

§ 10. Οἱ δὲ Βοιωτοὶ πάλιν, οἵτινες, ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἶπομεν, κατῴκουν ἐν τῷ μέσῳ ἔλωδῶν καὶ καρποφόρων κοιλάδων, διετέλουν ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν μεμολυσμένου καὶ σεσηπότος ἀέρος καὶ προῦκαλοῦντο ὑπὸ τῆς μεγάλης εὐφορίας τοῦ τόπου αὐτῶν εἰς ἡδυπάθειαν. Καὶ διὰ τοῦτο οἱ ὑπὸ παχυλὸν ἀέρα γεννηθέντες Βοιωτὶ ἀπεκαλοῦντο ὑπὸ τῶν γειτόνων αὐτῶν Ἀττικῶν ἀναίσθητοι καὶ ἡλίθιοι διὰ τὰς ἀδηφαγίας, καὶ ὑπὸ τῶν κωμικῶν ἐκωμωδοῦντο ἀφειδῶς διὰ τὴν πολυφαγίαν· κατὰ τούτους, ὡς οἱ ἄλλοι ἦσαν ἀνδρικοὶ εἰς τὸ ὑπομένειν τοὺς κόπους, ὡς οἱ Ἀθηναῖοι κατ' ἄλλην